

Алла Киридон,
доктор історичних наук, професор,
директор Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»

ВОЛИНЬ, 1943: УТВЕРДЖЕННЯ СИТУАТИВНИХ КОДІВ ПАМ'ЯТІ

Однією з найскладніших проблем і найтрагічніших сторінок тривалого в часі українсько-польського протистояння, яке з особливою силою вибухнуло у роки Другої світової війни, є події 1943 року на Волині. Мету пропонованого сегменту дослідження вбачаємо у фіксації пам'яттєвого дискурсу в трансльованому упродовж періоду кінця 1980-х–2016 рр. образі подій 1943 р. В статті розглядаються впливи політичних сил та політичної кон'юнктури на утвердження нових кодів пам'яті та пам'ятання. Наголошується, що вкотре замість об'єктивної і зваженої оцінки істориків, спостерігається інструменталізація важких сторінок минулого задля ухвалення політизованих рішень.

Ключові слова: Волинь 1943, історична політика, історична пам'ять, коди пам'яті, пам'ятання.

В історії Центрально-Східної Європи ХХ століття українсько-польські відносини є доволі вагомим індикатором двосторонніх стосунків. Однією з найскладніших проблем і найтрагічніших сторінок тривалого в часі українсько-польського протистояння, яке з особливою силою вибухнуло у роки Другої світової війни, та яке залишається предметом гострої дискусії не лише фахових істориків, але й політиків, громадських діячів, є події 1943 року на Волині. Вони викликали й продовжують викликати значний суспільний резонанс, контроверсійні оцінки й тлумачення у вітчизняній і польській історіографіях, громадсько-політичному житті обох держав і народів. Попри непрості відносини двох держав у різні періоди (в часи державного і бездержавного існування), Волинська трагедія є однією з найдраматичніших сторінок в історії українсько-польських відносин.

Важливим є усвідомлення того, що характер відтворення образів минулого обумовлений багатьма чинниками:

- станом відносин між державами;

- історіографічним дискурсом;
- характером політичної влади та історичної політики;
- рівнем / станом взаємного зацікавлення вирішення конфлікту тощо.

Зважаючи на репрезентативність історіографії, а відтак, не вдаючись у деталізацію причин, перебігу та сутності конфлікту 1943 р. на Волині, мету пропонованого сегменту дослідження вбачаємо у фіксації пам'яттєвого дискурсу в трансльованому упродовж періоду кінця 1980-х–2016 рр. образі подій 1943 р. Йдеться про аналіз кількох умовних складових: свідомий і активний вплив політичних груп, владних структур, різноманітних громадських організацій та історіографічного дискурсу на процеси змін колективної пам'яті; переформатування колективної пам'яті внаслідок еволюції культурної чи соціальної основи соціуму; тісне переплетіння формування історичного знання та дискурсу національної пам'яті. Уважаємо за доцільне сфокусувати увагу на кількох блоках проблемного поля:

- З'ясування понятійно-категоріального апарату дослідження.

- Переформатування офіційного дискурсу щодо оцінки подій.

Отже, початково зупинимося на осмисленні поняття «коди пам'яті». Коди пам'яті – це система умовних знаків, назв, сигналів, тощо для передавання, збереження, обробки та відтворення інформації пам'яттєвого дискурсу; спосіб організації простору пам'яті. Код представляє собою систему ймовірностей висхідної системи та забезпечує систему комунікації. Будь-який код потребує декодування.

Термін «код» з'явився вперше в техніці зв'язку (телеграфний код, код Морзе), математиці, кібернетиці, генетиці (генетичний код). В основі виділення кодів лежить ментальна операція. Звертання до символічних кодів допомагає розібратися у складному переплетенні системних факторів та рольових функцій окремих індивідів у символічному «просторі пам'яті». Залежно від актуалізації кодів форматується множинність інтерпретацій пам'яттєвого дискурсу. Сила культурних кодів – у творенні нових смислів і структуруванні

наукових полів, у переведенні «невидимого» у значуще на фундаменті відносної автономії культури. В основі виділення кодів лежить ментальна операція. Код передбачає наявність певного репертуару символів.

Відтак, проблема кодів пам'яті потребує використання семіотичного підходу та процедур й методів герменевтики як методології, висвітлених у працях М. Бахтіна, Р. Барта, М. Бубера, Г. Гадамера, Ю. Крістєвої, Ю. Лотмана, П. Рікера, Ю. Хабермаса та ін. Застосовуючи структурні методи коди культури намагався виявити М. Фуко, який вважав, що мистецтво мови зводиться до способу «подати знак», тобто позначити якусь річ та розташувати навколо неї знаки.

Коди соціокультурного простору є полісемантичними, відтак вони вимагають прояснення за принципом герменевтичного кола: через співвідношення цілого та окремих типів кодів як його частин. Плюралістичність соціокультурного простору призводить до візуально-вербальної кодової різноманітності, а також породжує множинність регіональних особливостей та практик, із характерними (власними) протоколами кодів пам'яті.

Семіотична сутність закладена в природі людини, яка здатна використовувати знаки. Припускають, що саме семантичний код лежить в основі пам'яті й організує структуру знання. З пам'яттю пов'язані процеси зберігання й відтворення. Те, що зберігається в пам'яті, під впливом стереотипів і експектацій із часом змінюється, відтак можливе «перемикання коду». Зокрема, відбувається своєрідне «зрівнювання» / «стирання» – багато подій «випадають» з пам'яті, схематизуються тощо. Водночас відбувається кореляція або «уточнення», «виринання» певних фрагментів чи деталей, які несподівано набувають особливої виразності. І, нарешті, можлива асиміляція відповідно до деякої схеми, або стереотипу, або експектацій.

Зазвичай відшукати в пам'яті те, що потрібно, нам допомагає код – певне поєднання смислів в один концентрований «згусток». Можна припустити, що один із способів «згущування» в пам'яті – це перекодування тривалого враження у формі короткого опису – можливо, навіть в одне

слово – сподіваючись на те, що згодом деталі можуть бути відновлені завдяки зберіганню в пам'яті короткого вербального опису або маркера. Актуалізація кодів дозволяє реанімувати спогади, ретроспективно відновлюючи за відповідними маркерами подієвий чи смисловий ряд простору пам'яті. Водночас запам'ятовування/відтворення подій, що реально відбувалися, чи фіксація конкретних дій, явищ, процесів тощо піддається змінам, викликаним словесною формою кодування. Відтак затребуваність відповідних кодів форматує відповідний пам'яттєвий сегмент. При цьому варто враховувати, що характер запам'ятовування/відтворювання завжди обумовлений мотивацією, емоціями, ситуацією, контекстом тощо, які породжують певні смислові маркери або коди. Те, що запам'ятовується при відтворенні може зазнавати перекодування. Початкова інформація/картинка часто змінюється відповідно до наших упереджень або бажань.

За характером фіксації способи кодування інформації пам'яттєвого дискурсу умовно можна класифікувати на вербальні, вербально-графічні, візуальні, візуально-образні, візуально-інформативні тощо. Будь-який код передбачає відповідну інтерпретацію. Як відомо, код передбачає вторинне використання знаків, за якими вже закріплене первинне значення. Вторинна знакова система базується на семіотично маркованих об'єктах. Відповідно до природи первинних знаків, що викликають процес запам'ятовування/відтворення, умовно можна виокремити коди:

- акціональні/діяльнісні (фіксація дії),
- просторові (пов'язані з абсолютною й відносною локалізацією людини чи предметного світу),
- темпоральні (репрезентують образи через фіксацію часу),
- антропоморфні (репрезентують образ людини та частин тіла),
- анатомічні,
- соматичні (тілесні),
- моральні,
- соціальні (рід, сім'я, родина, група)
- біографічні,

- генетичні (що передаються у спадок),
- предметні/об'єктні (фіксація образів речей, предметів),
- природно-метеорологічні,
- харчові/гастрономічні,
- смакові,
- сенсорні (зорові/візуальні, слухові, коди дотику, нюху й смаку)
- релігійні,
- космологічні,
- зооморфні (фокусування на представниках тваринного світу),
- фітоморфні (фіксація рослинного світу),
- архітектуро-будівні,
- колоративні (фіксація кольору чи гама кольорів),
- звукові,
- геометричні,
- вагові,
- кількісні/числові,
- вербальні/мовленнєві та ін.

Звісно, запропонована класифікація кодів пам'яті не претендує на універсальність. Виокремлення кодів доволі умовне. Код передбачає наявність репертуару символів, де окремі з них актуалізуються, водночас інші до певного часу можуть бути незадіяними, не значущими. При цьому враховуємо тісне переплетіння, поєднання, «перетікання» кодів. Актуалізація одного виду кодів пам'яттєвого дискурсу призводить до акціональності інших. Так, соматичний код пам'яті може визначати/зумовлювати просторовий, просторовий актуалізувати часовий і т. д.

Використовуючи інструмент кодування, розглянемо зміни публічного/суспільного дискурсу, спричинені роковинами трагедії. Активний польсько-український діалог навколо складних проблем минулого триває практично від моменту набуття обома країнами повної суверенності й має досить значні досягнення, попри те, що по обидва боки кордону існують середовища, які хотіли б поставити їх під сумнів [1]. При цьому зазначимо, що в польському суспільстві дискусія щодо трагічних подій на західних землях України у роки Другої

світової війни розпочалася значно раніше, ніж в Україні. Поштовхом для активізації публічного обговорення стала публікація в познанському суспільно-політичному місячнику «Nurt» у квітні-травні 1984 р. інтерв'ю варшавського професора Єжи Томашевського. Дискусія, яка розгорнулася в польському суспільстві, знайшла відображення на сторінках часопису «Віднова» [2]. Активізація обговорення історії польсько-українського конфлікту спостерігається після 1989 р., коли в Польщі стало можливе проведення публічних дебатів на теми, раніше заборонені, зокрема й проблеми міжнаціональних відносин. На відміну від польської сторони, де історія українсько-польського конфлікту наприкінці ХХ ст. фігурувала як основна серед наукових досліджень та публіцистичних нарисів на українську тематику, для більшості українців (зокрема істориків і політиків) «волинські події» стали лише недавнім «відкриттям» і не справили якогось помітного впливу на їхню історичну свідомість, за винятком частини мешканців західних областей» [3, с. 273].

На думку Ю. Шаповала, з 2003 року стала чіткішою «історична тяглість» українсько-польських контраверсій. Вони то загострювались, то вщухали, але «фермент» протистояння ніколи не зникав [4, с. 30].

2013 р. спостерігається нова хвиля дискусій щодо подій 1943 р. на Волині, пов'язана зі сімдесятими роковинами трагедії.

Симптоматичною є певна хвилеподібність зацікавлення, активізація дискусій навколо найбільш чітких подій двосторонніх відносин та актуалізація «важких питань» історії саме напередодні роковин чи ювілеїв особливих пам'ятних дат в історії кожного народу. Така своєрідна ритмологія [5] дозволяє розглядати зміну парадигмальних підходів до подій 1943 р. й відповідно еволюцію пам'яттєвого дискурсу стосовно «волинських подій». Водночас, у цьому сенсі важливо зауважити, що подієвий ланцюг, який маркує цей простір, здійснюється через інтерпретативну чи реінтерпретативну діяльність у лоні розмаїтих соціокультурних практик та на основі відповідного соціокультурного досвіду. Слушними для аналізу видаються міркування Г. Лебона: «Вагомі історичні події є лише оприявленням наслідком невидимих змін у думках

людей» [6, с. 5]. Спосіб та форми актуалізації публічного / суспільного дискурсу, спричинені роковинами пам'ятної дати (у нашому конкретному випадку – подій 1943 р. на Волині) залежать від стану самого суспільства, характеристик неподільної тріади «менталітет – культура – середовище», характеру контактано-діалогічних процесів двох народів тощо.

На нашу думку, характер актуалізації трагедії на Волині також визначається послуговуванням вже сформованими моделями подієвого ряду 1943 р. та певною схожістю трансльованих у кожному зі суспільств фонових знань. Зокрема, у радянській Україні правда про конфлікт, що стався 1943–1944 рр. на Волині та Галичині, замовчувалася. Лише після здобуття Україною незалежності й відкриття архівів історики розпочали досліджувати документи та вислуховувати очевидців. Відповідно зауважимо варіативність форм репрезентації подієвого ряду трагедії 1943 р. в українському суспільстві в часовому вимірі та з огляду на зміну суспільно-політичної ситуації.

Натомість, попри табуїзованість проблематики в офіційному дискурсі, вже в повоєнні роки в пам'яті, свідченнях очевидців, свідомості поляків усталився кривавий образ конфлікту, жорстокість дій українських націоналістів тощо. Перші спогади очевидців подій про боротьбу з ОУН-УПА з'являються вже в 1960–1970-ті рр.

Важко не погодитися з думкою В. Гошовської щодо утвердження у суспільній свідомості, передовсім поляків, дещо спрощеного погляду на ці події, а саме як на вбивство десятків тисяч беззахисних польських цивільних українськими військово-політичними структурами [7, с. 7]. «Загалом, – зауважує О. Калішук, – нині робиться спроба змалювати в суспільній свідомості поляків «українські злочини» як страшніші, ніж радянські чи німецькі» [8, с. 274]. Зрештою, порівняння волинських подій з Освенцімом та Катинню є досить промовистим [9, с. XI]. Що це є позиція не поодиноких маргіналів, а частини польського суспільства, засвідчують подібні висловлювання віце-спікера Сейму, лідера Польської селянської партії Я. Калиновського чи проведення конференцій на кшталт «після Катині була Волинь» [10, с. 274].

Вагомою, на нашу думку, є мета актуалізації пам'яттєвого дискурсу та врахування, «які механізми суспільні чи політичні її (*пам'ять* – А.К.) викликали, який їх ефект і функції, як оприлюднені, так і приховані» [11, s. 176]. Історія відносин між двома географічно близькими народами, як правило, наповнена болючими та суперечливими моментами, які можуть переростати в етнічні конфлікти. Їхня особливість полягає в тому, що ступінь урегульованості мало залежить від раціональних дій. Причиною вражаючої стійкості таких конфліктів є те, що їхні витоки здебільшого знаходяться в емоційно-чуттєвій сфері, яку важко змінити [12, с. 5]. Відтак, однією з присутніх підвалін форматування взаємин двох сусідніх народів є ментально-культурний досвід, сконденсований та акумульований у свідомості, стереотипах, репрезентаціях, мовленнєвих практиках тощо. Зокрема, у свідомості людей відбувається гіперболізація окремих моментів історичного минулого, бо вона практично не може претендувати на пряме, системне віддзеркалення – вона швидше виражає опосередковане сприйняття й таку ж оцінку минулих подій. За сутнісними й змістовними характеристиками історична свідомість є сукупністю ідей, поглядів, уявлень, почуттів, настроїв, що відображають сприйняття та оцінку минулого в усьому його різноманітті, властивому як для суспільства в цілому, так і для різних соціально-демографічних, соціально-професійних і етносоціальних груп, а також окремих осіб. Історична свідомість охоплює важливі та другорядні події; вбирає як систематизовану інформацію (в основному через систему освіти), так і неврегульовану (через засоби масової інформації, художню літературу тощо). Чималу роль у функціонуванні історичної свідомості відіграє випадкова інформація (частково опосередкована культурою оточення, сім'ї тощо), а також традиції, звичаї, які також несуть в собі певні уявлення про життя народу, країни, держави [13].

Перешкоду на шляху до повного примирення та широкого порозуміння обох народів становить психологічний бар'єр у вигляді синдрому упередженості, негативних стереотипів, а то й проявів ворожості, породжених драматичними подіями минулого [14, с. 127]. Опозиція «ми – вони», навколо якої

зазвичай вибудовуються вітчизняні конструкти історичної пам'яті, пов'язана з відмінністю авто- і гетеросприйняття особи й групи. Як зазначає Л. Нагорна, «тут ми безпосередньо стикаємося із явищами динамічної стереотипії, завжди ціннісно зафарбованими й замкненими «самі на себе» [15, с. 301]. Американський журналіст В. Ліпман, якого вважають автором теорії соціального стереотипу, ще у 1920-х рр. з'ясував походження феномену «хибної стереотипізації», виводячи його не з гносеологічних, а з функціональних чинників. Історичні стереотипи як образи мислення й сприйняття сусіднього народу формуються під впливом різних історичних обставин, ідеологічних, пізнавальних чи емоційних чинників, маркуючи відповідні ситуативні характеристики. У багатьох випадках стереотипи є частиною культурної традиції, а також системи цінностей, що культивуються певною суспільною групою. Відтак, можна стверджувати, що зміна уявлень польського та українського суспільств (відповідно й модифікація, характер та стійкість стереотипів) відбувається суголосно інтенсивності польсько-українських контактів.

М. Павлюх, на підставі аналізу стереотипів і образів України та українця в сучасній польській журналістиці, поділяє їх на групи: політичні, історичні, культурні, релігійні, економічні. При цьому «волинську дискусію» дослідниця виокремлює як окремий типаж – історико-політичний стереотип [16, с. 253]. Л. Хахула, аналізуючи стереотипи польсько-українських відносин у польській пресі 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., основними проблемами української історії, з якими пов'язані певні стереотипи в польській свідомості, вважає відносини Київської Русі та Польського королівства у Х–ХІІ ст., перебування українських етнічних територій у складі Польської корони та Речі Посполитої, українців і поляків у Австрійській (пізніше Австро-Угорській) та Російській імперіях, національне відродження українців ХІХ ст., польсько-українські конфлікти ХХ ст. (війна 1918–1920 рр., діяльність української національної меншини в міжвоєнній Польщі, військово-політичне протистояння на Холмщині та Волині у 1938–1947 рр., акція «Вісла» 1947 р. та ін.) [17, с. 618].

На жаль, в історичній пам'яті обох народів найміцніше закарбувалися драматичні події останньої світової війни та повоєнних років. «Волинські події», трагедійні за сутністю й характером, стали «обопільним вибухом накопиченої поколіннями взаємної агресивності, спровокованої соціальним катаклізмом – тотальною війною» [18]. Наголосимо, що аналіз подій, які мали характер травми в історії спільноти, неможливий без врахування темпорального виміру «процесу становлення травми». Зокрема, йдеться про те, що між подією та її усвідомленням проходить певний проміжок часу, впродовж якого відбувається ідентифікація «природи болю, природи жертв і відносин відповідальності» [19].

Дослідження польської суспільної думки показують, що у свідомості поляків дуже важливе місце посідає минувшина. При цьому драматичні події Другої світової війни «поточно в польській історичній пам'яті однозначно трактуються як етнічна чистка, різня українцями людей польської національності» [20, с. 8]. За даними 2001 р. польської дослідниці Й. Конечної, називаючи причини, що перешкоджають можливості примирення, найчастіше зверталися до історії (33%), яку не можуть забути, або до національного характеру українців (24%), який, на думку опитуваних – виключає таке примирення (фальшиві, мстиві, хамовиті). Рідше як причину називали «суттєву культурну відмінність» (10%). У найбільш неприязному до українців південно-східному регіоні Польщі найчастіше, як перешкоду на шляху до порозуміння називали історію (63% відповідей). Кожен п'ятий респондент з цього регіону посилався на національний характер українців [21, с. 36-37].

Водночас, попри численні публікації і в українських, і в польських засобах масової інформації обізнаність громадян про події на західноукраїнських землях виявилася невисокою. Дослідження Центру імені О. Разумкова, проведені 21-29 квітня 2003 р., показали, що ледве 7,9% українських респондентів оцінили свої знання щодо волинських подій як дуже добрі, 14,8% ствердили, що знають про це у загальних рисах; 28,4% щось чули, однак суті не знають, і 48,9% респондентів нічого не знали про предмет опитування. При цьому варто зазначити, що

вікова обізнаність у предметі (найменший відсоток тих, хто задекларував добрі (4,4%) або в загальних рисах (11,9% знання продемонструвала вікова група 18-29 років) збігається із тенденціями, що їх зафіксували польські соціологи. Серед 22,7% респондентів, які задекларували добру або в загальних рисах обізнаність про волинську трагедію, провину поклали на українців 4,8%, 15,1% – на поляків, 37,6% – на обидві сторони, аж 25% вважало, що жодна зі сторін не винна, а так склалися обставини [22]. Як українські, так і польські опитування виявили, що в обох суспільствах є доволі численна група, яка взагалі нічого не знає про спільну історію і навряд чи прагне знати (це близько 50% населення і з одного, і з другого боку) [23, с. 271].

Очевидно не випадково, «українсько-польський конфлікт» у рейтингу TOP-22 знакових подій польської історії часів Другої світової війни опинився на 17-му місці. Згідно з опитуванням CBOS (Центр вивчення суспільної думки, Польща) у червні 2008 року, більша частина польських респондентів (59%) ствердили, що чули про події на Волині 1943 р. (хоча лише 20% задекларували добру обізнаність у проблемі). При цьому встановлено залежність інформованості про волинські події від віку опитуваних (найменш обізнаною виявилася вікова група 18-24 років; 2003 р. майже 2/3 опитаних у віці до 35 років не змогли відповісти на жодне з поставлених питань). Що ж стосується питання про винуватців трагедії, то більша частина анкетованих (2008 р. таких було 57%; 2003 р. – 45%) не змогла дати відповіді (у 2008 р. 14% назвали такими українців, 5% – УПА, українських націоналістів, 19% – росіян, СРСР, Сталіна, НКВС і т.д.; у 2003 – українців, 10% – УПА, українських націоналістів, 21% – росіяни, СРСР, Сталіна, НКВС) [24, с. 269-270].

Наведені результати соціологічних опитувань дають підґрунтя для осмислення пам'яттєвого дискурсу. Доречними тут є міркування польського дослідника М. Голки: «Як видно, пам'ять і непам'ять у розрізненні вин, у поправлянні історії є явищами, природу і зміст яких важко окреслити» [25, с. 175].

Сімдесятирічні роковини волинської трагедії активізували діяльність офіційного політикуму. 20 червня 2013 р. Сенат

Польщі прийняв резолюцію, в якій охарактеризував цю трагедію як «етнічну чистку з ознаками геноциду». Маятникові коливання окреслили радикальну позицію польської сторони в оцінці подій 1943 р.

Однак шлях до появи цього документа й відповідної характеристики подій навіть за роки існування двох незалежних держав маркований неоднозначно. Так, на 50-річчя трагедії в 1993 р. польська політична та інтелектуальна еліти, принципово налаштовані на нормалізацію відносин із Україною, свідомо уникали надмірного акцентування «волинської різанини», виходячи з того, що молодій українській державі слід зміцнити, аби набратися зрілості відповідально поставитись до темних сторінок національної історії. Тому на початку 1990-х офіційна Польща набагато більше говорила про засудження післявоєнної операції «Вісла», скерованої на депортацію углиб Польщі українського населення прикордонних територій.

З 1995 р. дуже впливова і багатотиражна «Газета Виборча» розпочала дискусії на тему «Правда про Волинь» [26]. Підсумком багаторічних дискусій став вихід книги «Волинь: дві пам'яті» [27, с. 304].

Першим кроком на шляху до примирення зі складним українсько-польським минулим у політичній площині стала спільна заява (від 21 травня 1997 р.) Президентів України і Республіки Польща Л. Кучми й А. Кваснєвського «До порозуміння і єднання» [28, с. 5-7]. Саме в цій заяві на офіційному рівні висловлено прагнення остаточно подолати складну українсько-польську історичну спадщину та названо її найтрагічніші моменти (йшлося про події на Волині у 1942-1943 рр., а також операцію «Вісла»).

Чинником, який активізував участь політиків у дискусії, стала запланована у рамках заходів для відзначення 60-річчя «волинських подій» спільна заява парламентів обох країн. Однак, контрверсії у тексті ухвали викликали з польської сторони – відсутність терміну «геноцид», а з української – недостатня увага українським жертвам конфлікту.

У червні 2006 р. під час відкриття меморіалу загиблим українцям у Павлокомах тодішній Президент В. Ющенко виголосив: «Прощаємо і просимо пробачення».

Однак 2008 року з польської сторони пролунали досить потужні голоси про ревізію попередніх документів щодо українсько-польського конфлікту на західноукраїнських землях. 14 липня 2008 р. Президент Л. Качинський назвав «волинські події» геноцидом [29, с. 298-300]. Однак, попри гострі заяви польської сторони, 65-річчя українсько-польського протистояння на Волині в Україні пройшло непомітно (на відміну від широкого суспільного резонансу 60-х роковин трагедії).

Підживленню українсько-польського конфлікту послужила ухвала Сейму Республіки Польща від 15 липня 2009 р. У прийнятій «Постанові Сейму Республіки Польща у справі трагічної долі поляків на східних кресах» те, що відбулося на Волині, було названо «трагедією» та «етнічною чисткою, що має ознаки геноциду» [30]. На думку С. Грабовського, прийняття цієї ухвали польської влади фактично й юридично денонсувало документи 2003 р. про взаємне примирення та прощення [31].

У наступній ухвалі від 31 серпня 2012 р. масове винищення поляків на території СРСР уже названо «геноцидом», але не висловлено жодного осуду винуватців цього злочину [32].

Крізь призму пам'яті про Волинь у Польщі тлумачено Указ Президента В. Ющенка про присвоєння Степанові Бандері звання «Герой України». На початку президентського терміну Віктора Януковича тема Волині була вперше свідомо порушена політичними противниками реабілітації УПА. Встановлюючи «пам'ятники жертвам УПА» в Симферополі та Луганську, Компартія України мала на думці винятково жертви серед радянських громадян. Як зауважує А. Портнов: «Тема Волині стала одним із полігонів примітивної політичної поляризації в Україні. Причому, на рівні суспільному Україна надалі не розуміє, наскільки ця тема важлива для польської пам'яті про II світову війну (в українській же пам'яті вона маргінальна й надалі майже незнана)» [33].

Про значущість «волинських подій» для польського офіційного й суспільного дискурсу свідчать заходи щодо відзначення 70-річчя трагедії. Як підкреслив голова ППН Л. Камінський напередодні роковин трагедії, вшанування жертв

«волинської різанини» стане найважливішою історичною подією 2013 року. Відтак ішлося про декілька складових планованих заходів: по-перше, постановка цього питання в міждержавних стосунках між Україною й Польщею; по-друге, це остання можливість для Польської держави віддати справедливе пошанування жертвам; по-третє, це освітні заходи для поширення знань про «волинську трагедію» [34, с. 312].

Якщо десять років назад лише порівняно незначна частина польських науковців та політиків називали конфлікт 1943 р. на Волині геноцидом польського народу, то станом на 2013 р. подібні заяви зайняли помітне місце в публічному просторі сусідньої держави. Яскравим прикладом такої зміни суспільного дискурсу став зареєстрований на початку квітня 2013 р. у Сеймі Республіки Польща проект постанови, котра називала події на Волині «геноцидом», а низку українських політичних і військових структур – «злочинними організаціями» [35].

Натомість, як зауважує Ю. Рубан (директор Національного інституту стратегічних досліджень (2005–2010 рр.), в Україні явною несподіванкою стало бажання польського суспільства у 70-ті роковини кривавих подій на Волині ще раз осмислити й кваліфікувати їх [36]. Можливо ця ситуація стала результатом невинного «горизонту сподівань» з огляду на те, що тривалий час після заяви Президентів Кучми і Квасневського політики вважали тему вичерпаною.

У червні-липні 2016 р. відбувся обмін листами між українськими й польськими політиками, церковними діячами та інтелектуалами. Так, на початку червня 2016 р. у відкритому зверненні до керівництва польської держави [37] представники української еліти закликали не допустити до «будь-якої незваженої політичної декларації, схвалення якої не вгамує біль, а лише дозволить нашим спільним ворогам використати це проти Польщі та України». «Керуючись духом братерства, закликаємо разом встановити спільний День пам'яті за жертвами нашого минулого і віри у неповторення зла», – йдеться у зверненні. Лист підписали, зокрема, экс-Президенти Леонід Кравчук і Віктор Ющенко, владики УГКЦ і УПЦ (КП)

Святослав Шевчук і Філарет, а також В'ячеслав Брюховецький, Дмитро Павличко, Мирослав Попович, Ігор Юхновський.

Польська еліта, зокрема экс-президенти Лех Валенса, Александер Квасневський і Броніслав Коморовський, багато польських політичних, громадських та культурних діячів та журналістів у листі-відповіді [38] на звернення української еліти з початку червня вибачили і попросили пробачення за трагічні події на Волині 1943–1944 років.

У листі під назвою «Брати українці», який підписали понад 40 осіб, зокрема зазначалося: «Нас тішить ваш лист зі знаменними словами «просимо пробачення», у якому ви не ухиляєтеся від відповідальності за кривди, завдані полякам у сорокових роках минулого століття. Ми також віддаємо честь жертвам братовбивчих польсько-українських конфліктів. Дякуємо за ваш лист та просимо пробачити кривди, заподіяні нашим братам українцям польськими руками» [39]. Автори листа зазначили, що раніше подібну думку з цього приводу висловили представники Католицької церкви Польщі, до взаємного пробачення також закликав раніше Папа Іоанн-Павло II.

Були, щоправда, з обох боків також цілком раціональні пропозиції щодо увічнення пам'яті жертв двостороннього братовбивчого протистояння – встановлення пам'ятних знаків, спільних днів вшанування пам'яті жертв двостороннього конфлікту. Але, в цілому, все це бурхливе листування свідчить радше про відсутність з боку офіційних Києва і Варшави не те що спільного плану, а обопільного, системного, на державному рівні бачення політики «поєднання». «Це листування по суті відбиває неусвідомлене прагнення на рівні громадянського суспільства компенсувати брак такої політики на рівні державному», – зауважує Ю. Рудницький [40].

Однак після обміну листуванням, відбулася низка промовистих подій. 7 липня 2016 р. переважною більшістю голосів Київрада проголосувала за перейменування Московського проспекту на проспект Степана Бандери.

Того ж 7 липня, але ввечері, Сенат Польщі ухвалив резолюцію у справі «вшанування жертв геноциду (саме так зазвичай перекладається вжитий у резолюції термін

ludobójstwie), здійсненого українськими націоналістами щодо громадян Другої Речі Посполитої упродовж 1939–1945 років». У резолюції віддається найвища пошана загонам «кресової самооборони» (samobronom kresowym), воякам Армії крайової (АК), Батальйонам хлопським й іншим організаціям, які вступили в боротьбу на захист жертв. «Жертв злочину, здійсненого в 1940-х роках українськими націоналістами, до цього часу не вшановано належним чином, а масові вбивства не було названо геноцидом, згідно з історичною правдою», – наголошується у документі. Сенат Польщі запропонував Сейму встановити 11 липня Національним днем пам'яті жертв «геноциду, вчиненого українськими націоналістами проти громадян Другої Речі Посполитої в 1939-1945 роках» [41].

Зауважимо, що МЗС України раніше закликала утриматися від політизації Волинської трагедії. Показово, що Президент України Петро Порошенко 8 липня разом з українською делегацією під час візиту до Варшави на саміт НАТО поклав квіти до Пам'ятника жертвам Волинської трагедії. Цим шануванням було здійснено ще один крок на шляху до примирення.

Однак 22 липня 2016 р. Сейм Республіки Польща 442 голосами депутатів при 10, які утримались, і жодному, хто був би проти, ухвалив постанову щодо встановлення «Національного Дня пам'яті жертв геноциду, здійсненого українськими націоналістами відносно громадян Другої Польської Республіки» [42], який відзначатиметься щорічно 11 липня.

На жаль, вкотре замість об'єктивної і зваженої оцінки істориків, спостерігається інструменталізація важких сторінок минулого задля ухвалення політизованих рішень.

Важливим видається подальше дослідження питань: як і чому відбувається зміна політичних установок і суспільного дискурсу в сприйнятті тих чи інших подій (зокрема й «волинської трагедії»); яким чином поява й утвердження нових символічних структур / кодів (у цьому сенсі можна віднести офіційне увічнення пам'яті чи присвоєння нагород; фігура самих свідків тощо) впливає на зміну чи трансформацію акцентів меморизації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бердиховська Б. Польща-Україна. Дуже важке дозрівання / Богуміла Бердиховська // Історична правда. – 2013. – 17 лютого. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/02/17/112492/>
2. Міфи і факти // Віднова. – 1985. – Ч. 3. – С. 106-130; Вільчур Я.Е. Повороти до поганої минувшини / Я.Т. Вільчур // Віднова. – 1985. – Ч. 3. – С. 131-134; Серет С. Трагедія кресів / С. Серет // Віднова. – 1985. – Ч. 3. – С. 135-139; Яніцький В. Міфи, факти і...неправди / В. Яніцький // Віднова. – 1985. – Ч. 3. – С. 139-143; У справі «Міфів і фактів» // Віднова. – 1985. – Ч. 3. – С. 144-156; Томашевський Є. Різні погляди на історію / Є. Томашевський // Віднова. – 1985. – Ч. 3. – С. 157-161.
3. Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / Оксана Калішук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 273.
4. Шаповал Ю. Сімдесят і десять / Ю. Шаповал // Волинь 1943. Сімдесята річниця злочину. – К.: Польський інститут у Києві, 2013. – С. 30.
5. Про ритмологічний підхід детальніше див.: Ритмологія культури: очерки / под. ред. Ю. Ю. Ветютнева, А. И. Макарова, Д. Р. Яворського. – СПб.: Алетейя, 2012. – 280 с.
6. Лебон Г. Психология масс / Г.Лебон // Психология масс: Хрестоматія; ред.-составитель Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1998. – С. 5.
7. Гошовська В. Пам'ятати минуле заради майбутнього: До 60-ї річниці трагічних подій на Волині у 1943-1944 рр. / В. Гошовська; підгот. С. Махун // День. – 2003. – 22 квітня. – С. 7.
8. Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / Оксана Калішук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 274.
9. Okoń Z. Prawdę ujawnić, pamięć oczyść / Z. Okoń // Rzeczpospolita. – 2000. – 02.05. – Wyd. 2094. –S. XI.
10. Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / Оксана Калішук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 274.
11. Golka M. Pamięć społeczna i jej implant / M. Golka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2009. – S. 176.
12. Удод О. Трагічні події на Волині: Суспільні рефлексії та історична пам'ять / Олександр Удод // Українсько-польські відносини у роки Другої світової війни: концепції та реінтерпретації. – Луцьк, 2013. – С. 5.
13. Тощенко Ж. Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния / Ж. Т. Тощенко // <http://vivovoco.rsl.ru/vv/journal/newhist/himem.htm>

14. Олещук А. Р. Польско-українські відносини у наукових дослідженнях (90-ті роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) / А. Р. Олещук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2012. – Вип.4. – С. 127.
15. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2012. – С. 301.
16. Павлюх М. Стереотипи й образи України та українця у сучасній польській журналістиці / Марія Павлюх // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. – Сер.: Журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 253.
17. Хахула Л. Стереотипи польсько-українських відносин у польській пресі 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. / Любомир Хахула // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. Вип. 17. – С. 618.
18. Карпець О. Волинь-43: анатомія деструктивності / Олександр Карпець // День. – 2003. – 11 липня.
19. Alexander J. Cultural Trauma and Collective Identity // Alexander J. The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology. – Oxford, 2003.
20. Конечна Й. Поляки – українці, Польща – Україна: Парадокси стосунків між сусідами за даними соціологічних досліджень / Йоанна Конечна; Редагування і підготовка до друку: О. Сушко, Н. Пархоменко. – Варшава, К.: Фонд імені Стефана Баторія, 2003. – С. 8.
21. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / Оксана Каліщук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 271.
22. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / Оксана Каліщук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 269 – 270.
23. Golka M. Pamięć społeczna i jej implant / Marian Golka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2009. – S. 175.
24. Конечна Й. Польща-Україна взаємний образ / Йоанна Конечна. – Варшава: Інститут публічних справ, 2001. – С. 36 – 37.
25. Дзеркало тижня. – 2003. – 24-30 травня.
26. Махун С. Польща-Україна: як «узгодити образ минулого»? / Сергій Махун // Дзеркало тижня 2009. – №38. – 10 жовтня.
27. Волинь: дві пам'яті : пер. з пол. / Упор. М. Войцеховський. – Київ-Варшава : Дух і Літера, Об'єднання українців у Польщі, 2009. – С. 304.
28. Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання» // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – №1-2. – С. 5-7.
29. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / Оксана Каліщук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 298 – 300.

30. Козицький А. Волинь: невдала спроба «остаточного розв'язання» наукової проблеми / Андрій Козицький // Історична правда. – 2013. – 6 червня.
31. Грабовський С. Україна й Польща: час відкинути міфи / Сергій Грабовський // Український тиждень. – 2011. – 23 червня.
32. Козицький А. Волинь: невдала спроба «остаточного розв'язання» наукової проблеми / Андрій Козицький // Історична правда. – 2013. – 6 червня.
33. Портнов А. Українські інтерпретації Волинської різанини / Андрій Портнов // І: Незалежний культурологічний часопис. – 2013. – Ч. 74: Волинь. 1943. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n74texts/74-zmist.htm>
34. Калішук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / Оксана Калішук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 312.
35. Козицький А. Волинь: невдала спроба «остаточного розв'язання» наукової проблеми / Андрій Козицький // Історична правда. – 2013. – 6 червня.
36. Рубан Ю. Як історія вчить порозумінню: висновки для політиків / Юрій Рубан // Історична правда. – 2013. – 27 серпня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/08/27/135220/>
37. Українці знову просять прощення за Волинь // Історична правда. – 2016. – 3 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2016/06/3/149102/>
38. Поляки просять в українців вибачення за історичні кривди // Історична правда. – 2016. – 4 липня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2016/07/4/149125/>
39. Поляки просять в українців вибачення за історичні кривди // Історична правда. – 2016. – 4 липня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2016/07/4/149125/>
40. Рудницький Ю. Проспект Бандери і листи в повітря / Юрій Рудницький // Історична правда. – 2016. – 20 липня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2016/07/20/149149/>
41. Грабовський С. Україна і Польща. Небезпечні ігрища навколо трагедії двох народів / Сергій Грабовський (13.07.2016) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27855826.html>
42. Сейм визнав події на Волині «геноцидом, здійсненим ОУН, УПА та іншими...» // Історична правда. – 2016. – 22 липня.

A. Kyrydon. VOLYN, 1943: ADOPTING THE SITUATIONAL CODES OF MEMORY

One of the most difficult problems and tragic pages in long time Ukrainian-Polish confrontation, which broke out forcefully during the Second World War, were events in Volyn.

The purpose of the proposed segment of study is fixation of memory discourse in broadcasted image of events of 1943 in late 1980 - 2016. The article reviews the influence of political parties and political conditions for the establishment of new codes memory and remembrance. The basis of allocation of

codes is a mental operation. The reference to symbolic codes helps to understand the complex interplay of systemic factors and the roles and functions of individuals in the symbolic "memory space".

Depending on mainstreamization of codes, the multiplicity of interpretations of memory discourse is developing. Historical patterns as a way of thinking and perception of the neighboring nation are influenced by different historical circumstances, ideological, cognitive or emotional factors tagging relevant situational characteristics. In many cases, stereotypes are part of the cultural traditions and value systems that are cultivated in certain social groups. Thus, one could argue that changing perceptions of Polish and Ukrainian societies (and accordingly modification, the nature and stability of stereotypes) is in unison with the intensity of the Polish-Ukrainian contacts.

It is noted that once again instead of an objective and balanced assessment of historians, there is observed instrumentalization of heavy pages of the past to the adoption of politicized decisions.

Keywords: *Volyn, 1943, historical policy, historical memory, memory codes, remembrance.*

A. Kyrydon. WOŁYŃ 1943: UTWIERDZENIE SYTUACYJNYCH KODÓW PAMIĘCI

Jednym z skomplikowanych problemów i najtragiczniejszych stron trwałego w czasie konfliktu polsko-ukraińskiego, jaki z osobliwą siłą wybuchł pod czas drugiej wojny światowej, są wydarzenia 1943 roku na Wołyniu. Cel proponowanego segmentu badania rozpatrujemy przez fiksację dyskursu pamiętniczego w transmitowanym wciągu okresu od końca lat 1980 po 2016 rok obrazu wydarzeń 1943 r. W artykule się wyświetla wpływy sił politycznych i koniunktury politycznej na utwierdzenie nowych kodów pamięci i pamiętania. Zwracamy uwagę, że w które zamiast obiektywnej i wyważonej oceny historyków, postrzegana jest instrumentalizacja ciężkich stron przeszłości dla uchwalenia decyzji politycznych.

Kluczowe słowa: *Wołyń 1943, polityka historyczna, kody pamięci, pamiętania.*